

HARGITAI HENRIK

Kié a közösség hangja?

CSOPORTIDENTITÁS ÉS CSOPORTREPREZENTÁCIÓ
A KÖZÖSSÉGI/SZABAD RÁDIÓBAN

A „közösségi rádió” vagy „szabad rádió” általában elfogadott meghatározása szerint a duális (kereskedelmi-közszolgálati) médiarendszerbe nem illeszthető, nonprofit alapon működő, a maga közösségének tulajdonában és irányítása alatt álló, közösségi részvétellel és általában önkéntes alapon működtetett hangzó tartalomszolgáltatás. A közösségi rádió célja a hagyományos szlogen szerint (AMARC 2013) „hangot adni azoknak, akiknek a hangja nem jut el a mainstream médiumokba”, másrészt viszont „közösségi életet teremteni” is. A közösségi rádió így egyszerre reprezentálja, kommunikálja a közösségeket kifelé, konstatálja a közösség létét; és működik belső önkifejezési felületként, a műsor maga is aktívan, performatíve teremti a közösséget, a közösségi aktivitást. A jelen tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy miféle csoportokat, közösségeket képviselnek ezek a rádiók, és azt hogyan teszik és tehetik, öt közösségi rádió (két magyar, egy svéd, egy amerikai, egy ausztrál) műsorkínálatának részletes elemzése segítségével. Az egyes szempontoknál a tanulmány írásakor (2013) hatályos magyar médiaszabályozás kritikája is helyt kap. Bár látszólag az internet megjelenésével jelentéktelenebbnek tűnhet a műsorszóró közösségi rádiózás, a közösségi rádiók aktivitása, akárcsak a könyvkiadás vagy a kalózádiók tevékenysége (pl. FARAGÓ 2012), nem látszik csökkenni az internet megjelenésével; az online elérhetőség, az online interakciós lehetőségek és a podcastok (interneten közzétett műsorsorozatok) megjelenése épphogy tovább szélesítik a közösségi rádiózás megjelenési lehetőségeit.

A közösségi rádiók szükségességéről

A rádiót az egész világon valamiféle misztikum lengte be: az éterben való megszólalás, a mikrofonhoz való hozzáférés a kevesek kiváltsága volt. Kezdetben az

újdonság különlegessége miatt, később pedig azért, mert vagy az állam (Európában) vagy tőkeerős cégek (Amerikában) monopolizálták az étert, a „nemzeti frekvenciakincset”, ahogy a magyar szóhasználat megnevezi. Az pedig olyan, mint a föld, elvileg mindenkié, de korlátozott kiterjedésű. A közösségi (kezdetben kalóz-) rádiók megjelenése a „mindennapi ember” igényét jelzi az éterben – azaz itt: a hangzótartalom-szolgáltatásokban való, saját jogú (nem interjúalanykénti) megjelenésre. Ezt mind a hatalom, mind a kereskedelmi érdekek képviselői kétségségetesen igyekeztek megakadályozni, azt vélvén, hogy érdekeiket sérteni fogja – ez a vélelem azonban nem is feltétlen igaz. Mindezeket rajtuk kívül álló, műszaki okokkal indokolják – interferencia, frekvenciszűkösség, az állampolgárok érdekeinek védelme – ami ellen nehéz érveket felhozni, lévén hogy tesztelésükre lehetőséget sem teremtenek.

A hatalom a kereskedelmi érdekekkel összefonódva számos módon korlátozhatja az éter állampolgári / civil használatát. Egyesekről nehéz eldönteni, vajon jogos vagy indokolatlan korlátozó tényező, mindenesetre mind abban az irányban hat, hogy minél kevesebbek férjenek hozzá ehhez az erőforráshoz. Erre néhány jelenlegi vagy múltbeli példa a következő:

(1) közszolgálati hálózatok fenntartása: a frekvenciák jelentős részének lefoglalása a nemzetépítéshez vagy állami ideológia terjesztéséhez;

(2) nagy (pl. országos) kereskedelmi hálózatok működésének biztosítása (frekvencia lefoglalása a kisszámú nagy profitorientált cégnek);

(3) meghatározott szempontok szerinti engedélyek kiadása (a hatóság és nem a piac alakítja ki a rádiós tájképet);

(4) a magánrádiózás (magánszemély, cég, szervezet tulajdonában lévő rádió működésének) korlátozása (hatalmi vagy gazdasági érdekből). Erre a hatalom eszközei (4.1) engedélyek ideiglenes blokkolása (frekvenciamoratórium, pályázat nem kiírása, Klubrádió esete [pl. LENCSE 2012]), (4.2) pályázati részvétel (belépési pont) korlátozása adminisztratív és gazdasági eszközökkel (pl. bonyolult pályázat, pályázati díj, pénzletét), (4.3) működés korlátozása adminisztratív eszközökkel (pl. irreális adatszolgáltatási kötelezettség), (4.4) működés korlátozása gazdasági eszközökkel (bankszámla-fenntartás, frekvenciahasználati díj, szerzői jogi díjak), (4.5) működés korlátozása műsorpolitikai/jogi eszközökkel (médiatörvény, műsorszolgáltató szerződés korlátozásai, zene/tartalmi kvóták), (4.6) állami monopólium a frekvenciák felett. A frekvenciák felszabadítása vagy a kalózok elleni szankciók gyengesége/hiánya alapvetően növelte a szólásszabadságot. Görögországban, miután hatóságilag engedélyezték az „amatőr” állomások megjelenését egy kisebb, erre kijelölt frekvenciatartományban, a magánrádiók (némiileg illegálisan, viszont a frekvenciakincset a leghatékonyabban kihasználva) a teljes FM tartományt feltöltötték (NEVRADAKIS 2012: 147). Hasonló folyamat játszódott le a frekvenciák 1976-os liberalizálása után

Olaszországban, és össznépi kalózmozgalom keretében Jugoszláviában. E három dél-európai országban mind kereskedelmi, mind szabad-közösségi funkciójú rádiók sokasága volt/van jelen

(5) frekvencia megtagadása frekvenciahiányra hivatkozva. Ez a tényező a világ több országában jellemző, és többnyire politikai vagy adminisztratív (frekvenciakoordinációs) és nem tényleges műszaki probléma áll a háttérben

(6) kis teljesítményű (kisközösségi) rádiózás teljes tiltása vagy engedélyhez kötése (ezt az eszközt egyedül Új-Zéland nem alkalmazza, ahol 1 W teljesítmény alatt a műsorszóró rádiózás két kijelölt FM frekvenciatartományban szabadon történhet);

(7) a hatalomnak nem tetsző adók blokkolása, állami zavarása (jamming);

(8) rádiókészülék oldali korlátozás (külön frekvenciasáv [pl. keleti URH] használata, készülékbeszolgáltatás, „néprádió”, kábelrádió stb.).

A teljesen szabadon hagyott piac laissez faire modellje úgy tűnhet, hogy lényeges hátrányokkal járhat egy korlátos erőforrással rendelkező „éteri közlegelőn”:

(1) az állomások zavarják egymást (interferencia). A problémát az 1920-as évek Amerikájában írták le először (STREETER 1996: 86). A probléma megoldható lehet a sávok tematikus felosztásával (pl. az USA-ban az FM sáv alsó részén találhatóak a nem kereskedelmi rádiók). Egy teljesen szabad piacon is a piaci szereplők érdeke a racionális önkorlátozás, melyben minden szereplő megtalálja a helyét és optimális teljesítményét. Mivel a rádiózni kívánók száma véges, ez elméletileg teljesíthető is. A kis teljesítményű rádiók 2000-es amerikai engedélyezését legvehemensebben a kereskedelmi rádiók szövetsége támadta (National Association of Broadcasters), az általuk okozott interferenciára hivatkozva. Az FCC ennek nyomán készített tanulmánya azonban kimutatta, hogy ez a hatás elhanyagolható (SCOLA 2007) és így született meg a helyi közösségi rádiók 2007-es szabályozása¹.

(2) Túl sok szereplő osztozik a véges reklámpiacon, amit nem tud eltartani a piac: minél több a piaci szereplő, annál kevesebb az egy rádióra jutó bevétel. Ez az érv nem veszi figyelembe, hogy a közösségi rádiók nem feltétlen kívánnak a reklámpiacon szerepelni, hanem hallgatói támogatásokból és pályázati pénzekből élnek, azaz a kereskedelmi rádióktól eltérő bevételi forrásokat használnak.

(3) Nem készülnek minőségi műsorok, mert a sok kis szereplőnek nincs pénze rá. A hazai piacon a kabaréműsorok azok, melyeket talán csak a Magyar Rádió készít; a másik tökeigényes műfaj, a hangjátékok készítése ma pályázati forrásokból történik, azaz nem a piactól függ.

(4) Korhatári besorolás hiánya. A kereskedelmi tévék gyakorlata (olcsóbb a büntetés, mint a reklámbevétel-többlet) azt mutatja, hogy még a szabályozás megléte esetén

¹ Local Community Radio Act of 2007.

is kevésbé hatékony a „felülről jövő” korlátozás. Van azonban itt is pozitív példa, a Tilos Rádió XXX c. műsora, mely „olyan kísérlet, amiben szeretnénk, hogy kiderüljön, igenis lehet beszélgetni nyíltan a szexről kora este is úgy, hogy abban ne sérüljön gyermekeink testi, lelki fejlődése.” (Tilos Rádió 2013)

(5) Nem biztosítható a hátrányos helyzetű / kis fizetőképességű csoportok ellátása. Ez ismét kereskedelmi/hatalmi szempontú gondolkodás, hiszen a gyakorlatban (lásd alább) épp a közösségi rádiók azok, melyek a hátrányos helyzetű csoportokat megjelenítik.

Az elnevezésről

A következőkben több kifejezést használunk, melyek átfedik egymást. Legáltalánosabban minden olyan rádió „közösségi” vagy „szabad” rádió, mely nem kereskedelmi és nem közszolgálati. A kisközösségi rádió általában a kis teljesítményű / vételkörzetű (innen angol neve: low power, microradio) közösségi rádiót jelöl. Ezek azonban csak címkék, felfogásunk szerint nem az engedély jogi kategóriája (különösen nem a 2010. évi CLXXXV. törvény „közösségi” médiaszolgáltatói megjelölése), hanem a műsor-készítés alapelvei alapján nevezhető egy rádióállomás, annak műsora, egy podcast, egy szerkesztőség közösségi rádiónak. Ezen alapelvekről lesz szó a továbbiakban.

A kisközösségi rádiózásért való harc az USA-ban

Az állami monopólium modelljét több mint fél évszázadig alkalmazó európai szemzőből meglepőnek tűnhet az amerikai rádiótörténetnek az az interpretációja, mely a szólásszabadság korlátozását és a kereskedelmi érdekek dominanciáját emeli ki (Ruggiero 1998).

A rádiózás megjelenését követő másfél évtizedben a rádiózás interaktív, sokszínű és soknyelvű volt az amerikai nagyvárosokban, pl. Chicagóban, ahol külön rádiói voltak az etnikumoknak, munkásosztálynak, volt oktatási rádió – egyedül az afrikai amerikaiak voltak jelentősen alulreprzentálva (egyetlen, a „The Negro Hour” című műsoruk volt) (VAILLANT 2002). Az 1920-as években kétszer annyi közösségi adó volt, mint kereskedelmi. Az 1912-es Radio Act szerint egy pályázót nem lehetett elutasítani, viszont a frekvenciát és a műsoridőt a hatóság határozta meg. Az 1923-as

szabályozástól azonban a kereskedelmi rádiók előnyt élveztek a szűk célközönségnek szóló és oktatási állomásokhoz képest. 1927-ben létrehozták a Federal Radio Commission (FRC), hogy szabályozza az étert. A szabályozás alapfilozófiája szerint: „a magánérdekek a közjót szolgálják, a legkisebb kormányzati felügyelet mellett”². Így előnyösebbnek tartották, ha a nagy cégek kezében lévő általános közszolgálati (general public service) állomásokat támogatják, mintha a kis, szűk tematikájú helyi-közösségi rádiók sokaságát. Nyilván nem véletlen, hogy a két nagy országos kereskedelmi hálózat ezekben az években indult (NBC: 1926; CBS: 1927), melyek bekebelezték (affiliálttá tették) az addigi kis rádiókat (ENGELMAN 1996: 19–21). Ezek a nagy rádiók – a szappanoperák sokaságát leszámítva – az európai közszolgálati rádiókhoz hasonló tematikájú műsorokat adtak. A FRC a rádióvétel javítása indokkal olyan frekvenciahálózatot tervezett, melynek „gerincadóit” az ún. „clear channel”-ek, (interferenciamentes csatornák) jelentették, amiken nagy teljesítménnyel sugározhattak a rádiók, így azok (különösen este) az ország negyedében-felében is foghatóak voltak. Ezzel azonban lefoglalták ezeket a frekvenciákat a helyi adások elől, azaz a nagy (országos) rádiók kedvéért a hatóság feláldozta a helyi rádiókat. 1935-re az éterben fogható műsoridő 2%-át adták a közösségi rádiók, azaz a kereskedelmi rádiók dominálták az étert. Ezzel a rádió kikerült a kis csoportok identitását meghatározó médiafelületek közül (HAGERSTRAND 1986) és ehelyett a közös nemzeti identitást, a felső középosztály életformáját hirdette. A II. világháború előtt az oktatási rádiókat az FM sávban engedélyezték, részben azzal a céllal, hogy az új, még korábban ki nem próbált sávot teszteljék; 1945-ben pedig az FM spektrum egy külön részét jelölték ki oktatási rádiók használatára, amit ma is a nonprofit szektor használ (ENGELMAN 1996: 37). Ezután a „közösségi rádió” jórészt szinonim volt a nagy egyetemi kampuszokhoz kötődő, nagyvárosokat lefedő, általános közszolgálati funkciót betöltő rádiókkal (HOWLEY 2000).

A II. világháború után több fontos szabályozást hoztak a közérdek védelmében: a Fairness doctrine a műsorok kiegyensúlyozottságát követelte meg, egy másik kikötötte, hogy az adásidő 6-8%-a nem-szórakoztató, közéleti műsor legyen. (Mindkettőt Reagan elnök törölte el 1987-ben, illetve 1981-ben. Utóbbi eltörlésekor az FCC annak a meggyőződésének adott hangot, hogy „a szabályozás nélkül is jelentős mértékű, sokszínű nem-szórakoztató program lesz a rádióban” [WALDMAN 2011: 60]). 1948-ban adtak ismét közvetlen hozzáférést az állampolgároknak az éterhez. Ekkor vezették be az ún. „Class D” kis teljesítményű (< 10 W) rádiós licenct, melyet közösségek, egyházak, egyetemek nyerhettek el. Ezt az engedélytípust 1978-ban szüntették meg, a kereskedelmi rádiók szövetsége (National Association of Broadcasters), a közrádiók társasága (Corporation for Public Broadcasting) és az 1971-ben indult országos

2 „private interests serving the public good in broadcasting with minimum governmental supervision” (ENGELMAN 21).

közlőrádió, az NPR nyomására (RUGGIERO 1998; STIEGLER 2009), a frazeológia szerint azért, mert ezek a kis teljesítményű adók „megakadályozták a nagyobb adók hatékonyabb működését, melyek nagyobb számú lakosságot és nagyobb területet tudnának kiszolgálni, és melyek hatékonyabb nemkereskedelmi rádióadással tudnák ellátni azokat, akik eddig ezt nélkülözték”³ (Notes on class D).

1996-ig egy tulajdonosnak 40 rádiója lehetett (NESS 1996), a korlátozás feloldása után⁴ olyan óriásvállalatok jöttek létre, melyek közül a legnagyobb (Clear Channel) ezernél is több rádióállomással rendelkezett. Mint Ruggiero (1998) megjegyzi: a fegyvertartás legális, miközben egy 1 W-os kis rádióadó illegális. A nyolcvanas évek közepén jelent meg a szabad rádiók / közösségi rádiók / mikrorádiók mozgalma (SAKOLSKI 1998) (mely a gyakorlatban kalózárádiókat jelentett), még az internet megjelenése előtt. A kalózárádiók ezen megjelenése lényegi interpretációja az, hogy megkérdőjelezték az FCC jogát arra, hogy a frekvenciák fölött rendelkezzen) és egyszerűen használatba vették ezt a médiafelületet. A legismertebb amerikai közösségi rádiós aktivisták Walter Dunn (ZoomBlack Magic Radio), Mbanna Kantak (Black Liberation Radio, ma Human Rights Radio), és Stephen Dunifer (FreeRadio Berkeley), aki több száz FM rádióadó gyártásával is segítette a közösségi/kalóz rádiósokat.

Az FCC végül, valószínűleg nem kis részben a rádiós aktivisták tevékenységének hatására, 2000-ben engedélyezte újra a kis teljesítményű rádiózást (LPFM – low power FM)⁵. Ilyen engedélyre nonprofit-oktatási entitások, közbiztonságért felelős és közlekedési szervezetek, valamint helyi önkormányzatok pályázhatnak – magánszemélyek vagy kereskedelmi vállalkozások nem. Ez lényeges különbség a magyar szabályozáshoz képest, ahol a két utóbbi kategória is pályázásra jogosult (ennek következményeit lásd később). A felső teljesítménykorlát 100 W, az alsó 10 W. Összehasonlításként: a magyar szabályozásban a vételkörzethatár 1 km, ami kb. 0,5–3 W-os adóteljesítménynek felel meg. Ilyen kis teljesítményre az amerikai hatóság – vélhetően a frekvenciák hatékony kihasználása szellemében – nem is ad ki engedélyt.

3 „the continued authorization of Class D stations precluded more efficient operations from larger facilities, which could serve more people and larger areas, and bring effective noncommercial radio service to persons then lacking it” (Notes on Class D)

4 Telecommunications Act of 1996

5 To „provide opportunities for new voices to be heard and will ensure that we fulfill our statutory obligation to authorize facilities in a manner that best serves the public interest” (REPORT & ORDER, MM Docket 99–25, 27 Jan 2000)

A közösségi rádiózás keretei

A „közösségi rádió” fogalma alatt többféle médiamegjelenést érthetünk. Beszélhetünk önálló arculattal rendelkező műsorfolyamról, melyet egy közös szerkesztői-zottság fog össze, vagy egy ad hoc összefűzött, egy frekvencián megjelenő nonprofit szervezetek (egymással kapcsolatban nem álló szerkesztőségek) készítette tartalom-együttesről. Közösségi rádió lehet egy ilyen tartalomgyüttes egy eleme, melyet egy független szervezet/szerkesztőség készít, de leírhatunk egy hobiból készített podcastot is közösségi rádióként. A közösségi szemlélet mind a prózai műsorokra, mind a zenei kínálatra vonatkozhat: a mainstreamből kirekesztettek aktív támogatása zenében pl. kis független kiadók zenéinek játszásával jelenhet meg.

A „közösségi rádió” (és szinonim) önmegjelölésű médiafelületek rendkívül sokszínűek (AMARC 2013), pontosan nehezen definiálható kategóriát alkotnak. A magyar szabad rádiós gyakorlatban is több iskola alakult ki, melyek a közösségi rádiózás alapértékeit eltérően határozzák meg. Az egyik iskola szerint a közösségi rádió csak akkor felel meg funkciójának, ha irányítása demokratikus döntéshozatali mechanizmuson alapszik. Más esetekben azonban ez a módszer nem feltétlen hatékony, itt inkább főszerkesztői döntéseken alapuló irányítás biztosíthatja a minőségi és egységes műsorpolitikát. Ugyanakkor egy közösségi rádió esetén az egységes formátumra nincs is feltétlen szükség: a rádió lehet csak egy felület, mely megszólalási lehetőséget teremt különféle közösségeknek, pontosabban olyan rádiósoknak, akik egy közösség képviselőjeként készítik a műsorukat, vagy legalábbis ebben a szerepben jelennek meg a hallgatók előtt.

A rádió közönsége

A hazai közösségi rádiós vitatémák egyik pontja az, hogy kinek is szól a rádió? Kell-e egyezés vagy legalább átfedés a rádió közönsége és a rádiósok közönsége között? Kell-e egyáltalán hallgató a közösségi rádiózáshoz? Nem ellenkezik a közösségi rádiós alapelveivel az sem, ha a közösségi rádió közönsége és közönsége maguk a rádiósok: ebben az esetben a rádió ugyanúgy betölti feladatát, mint a hagyományos modellben, hiszen létrehoz és összetart egy közösséget, ami más módon nem jött volna létre, akár online rádióként sem. Gyakori panasz, hogy „senki sem” hallgatja a műsorokat, vagy legalábbis a műsorkészítőkhez nem érkezik visszajelzés: kérdés, hogy ilyen interakciómentes adás tekinthető-e közösségi aktivitásnak. Még ha a közösség maga

nem is vett részt benne, a műsorkészítők legalábbis bizonyosan (a betelefonálók többsége is jellemzően egy szűk, állandó kört alkot). Ez a modell nem tér el különösebben a tudományos közösségek fő interakciós eseményének, a tudományos konferenciáknak előadó-közönség relációjától: ha elég nagyszámú előadó van jelen (itt: műsorkészítő), akkor a közönség is biztosított. A következő kérdés azonban ilyenkor rendszert az, hogy közpénzből és „nemzeti frekvenciakincsből” vajon finanszírozható-e egy ilyen közösségirádiós aktivitás. Csakhogy milyen alapon különböztetnénk meg diszkriminatívan a rádiósokat a hallgatóktól, ha egyszer ez a felület kínálja számukra a közösséget? A kérdés bonyolultságát illusztrálja a művész-befogadói reláció posztmodern megközelítése.

Kereskedelmi szempontok és professzionalitás

Elméleti vízválasztó, hogy reklám, kereskedelmi érdekek, vagy épp profi rádiósok megjelenhetnek-e a közösségi rádiókban. A magyar „elvárás” a közösségi rádiókkal szemben az, hogy benne mindenki ingyen dolgozzon; a rádiók részéről pedig (kimondva-kimondatlan) az, hogy a rádiónak se kelljen fizetnie a működésért, beleértve a szerzői jogokat és a frekvenciát. Tény, hogy a szerzői jogvédők és a médiahatóság saját döntésén múlik, hogy mennyire lehetetlenítik el (vagy sem) ezen rádiók működését: van jó és rossz példa is. Ugyanakkor a „nonprofit” nem jelent pénzmentes működést: sok helyen (külföldön) a műsorkészítők is kapnak fizetést, nemcsak a technikus (de az önkéntes munka az általános modell); és a reklámok is a rádiók életben maradását segíthetik – de csak ott, ahol nem korlátozzák úgy a vételkörzetet, mint Magyarországon (1 km-re). A hazai rádiók a pályázati támogatásra és az 1%-ra építik költségvetésüket, míg nyugaton, ahol fizetőképesebb a hallgatói réteg, a pályázatok mellett a hallgatói adományok, szponzorok, hirdetőik is nagyobb szerepet kapnak.

A közösségi médiaszolgáltatói engedély Magyarországon sokféle anyagi előnyt jelent az ezt elnyerő szervezeteknek, magánszemélyeknek, ezért a „bújtatott kereskedelmi” rádiók kiszűrése fontos szempontja a médiahatóságnak, a túl drasztikus szűrőeszközök alkalmazásával azonban a valós (azaz a szektorban vita nélkül elfogadott) közösségi rádiók működését is képesek ellehetetleníteni.

A közösségi rádiós licenc magyarországi szempontrendszerének kevés köze van a közösségi rádiózáshoz. Egyfelől, az előzmények ismeretében meglepő módon az új médiatörvény nem kívánja meg, hogy a közösségi rádiót nonprofit szervezet működtesse. A talán ezt ellensúlyozni hivatott korlátozások – hogy hány százalék magyar zenét játszik a közösségi rádió, hány százalék új kiadású zenét, hány

százalék a szöveges műsorok aránya, hogy mond-e rendszeresen formális híreket a rádió, hálózatba kapcsolódik-e – azonban mind olyan eszközök, melyek nem elősegítik, hanem indokolatlanul korlátozzák a valódi közösségi műsorok készítését és ezzel a szólásszabadságot. Ezek a szempontok a kereskedelmi-mainstream rádiózás gondolkodásmódját, gyakorlatát (zenei kategóriák, formális hírműsor – bemondói szerepkör, reklámbevétel-növelő hálózatok) és annak adminisztrációját (metaadatolt játszási lista készítése) kényszerítik rá a nem mainstream rádiókra, ezzel uniformizálva a rádiós megszólalási lehetőségeket, szükségtelenül csökkentve a sokszínűséget – hiszen ettől sem nagyobb bevétele nem lesz a hivatalnak, sem a tartalom nem lesz, nem lehet sokszínűbb. A hatóság ellenőrzési-adminisztrációs eljárásrendje miatt kényszeríti rá a közösségi rádiókra, hogy már ne csak az archiválást, de az adásvezérést is számítógépes szoftver végezze, ami túlmutat a technikai szempontokon, és a tartalomba, a tartalom lehetőségeibe való erőteljes beavatkozásként értékelhető.

A demokratikus döntéshozatal, az önkéntes műsorkészítés, a nonprofit jelleg mind a szektoron belüli, egyfajta önvédelmi mechanizmusként működik, mely biztosítani igyekszik, hogy a rádiók valóban a közösségeké legyenek és maradjanak, és ne kerüljenek külső (kereskedelmi, politikai) érdekek szerinti irányítás alá, azaz „szabad rádiók” lehessenek. Ezt a szabadságot a frekvenciaengedélyhez kötött aktuális média-szabályozás korlátozza. A rádiók hitelességét, és ezáltal végső soron hallgatottságát és anyagi boldogulását elsősorban az önszabályozás segítheti. Az USA-ban pl. a KAOS (Olympia, Washington) hívójelű közösségi rádió játszási listájának 80%-ában most induló zenészek és kis, független kiadók zenéit játssza mindenféle hatósági nyomás nélkül (KAOS 2013). Ez a játszáslista-koncepció reflexió a kortárs kultúrára, azaz a közösségi rádiós személet zenei realizálódása. Közösségiként értelmezhető az is, ha egy rádió a vételkörzetében elérhető mainstream médiában nem játszott számokat adja le, melyeket ott azért nem játszanak, mert időben vagy térben esnek kívül a mainstreamen, azaz már nem divatosak vagy az adott földrajzi régióban egzotikumnak számítanak – ez esetben előtérbe kerül a szórakoztató-ismeretterjesztő funkció.

A rádió mint szervezet

A podcastok formájában megjelenő közösségi rádiózás kizárólag, a kisközösségi rádióknak pedig túlnyomó része egyetlen közösség köré szerveződik. A közösségi rádióállomás szervezeti formájára többféle modell alakult ki. A hazai gyakorlatban egy szervezet, vállalkozás vagy magánszemély (szerkesztőbizottság vagy főszerkesztő által) irányíthatja a rádiót, melynek műsorrendjét előre, még a pályázata beadásakor

részletesen le kell írnia. Kisközösségi pályázat csak egy szempont szerint, egy megjelölt közösséghez adható be, és egy vételkörzetben csak egy kisközösségi rádió működhet. Ez jelentősen szűkíti a közösségek reprezentációs lehetőségeit. Egyetlen közösség nem biztos, hogy képes folyamatos közösségi jellegű műsorral kitölteni a napi adásidőt (a magyar szabályozás ráadásul 40% prózai műsort követel meg). Ilyen kompakt szerkesztőséggel rendelkező rádiók jellemzően a kisközösségi rádiók. Ha nincs egész napra elegendő helyi műsoranyag, akkor vagy napi néhány órában sugároznak, vagy pseudo-közösségi tartalommal töltik fel a műsoridőt (amit a média-törvény lehetővé is tesz). A csökkentett műsoridejű, de teljesen közösségi műsorokkal kitöltött rádióra példa a (már megszűnt) Őriszentpéteri Triangulum Rádió, mely napi néhány órában adott tematikus műsorokat (pl. sport, női, kertész, helyi közéleti, idegenforgalmi, kulturális ajánló).

A pseudo-közösségi megoldással a szórakoztatás-tájékoztatás felé tolódik el a rádió jellege, mely így műsorideje nagy részében a kereskedelmi rádiókhoz hasonló adást szolgáltat, napi néhány kiemelt műsorában azonban közösségi vagy kulturális adásokat ad (a balkányi Alfa Rádió példáján, mely nappal lényegében kereskedelmi rádiós arculattal működik, és esti műsorsávjában ad tudományos, kabaré, beszélgetős, jogi, sport, szakosodott zenei és külső gyártásban irodalmi és esélyegyenlőségi műsort).

A nárradio skandináv modellje kétszintű: maga a közösségi frekvencia nem egységes arculatú műsorszolgáltató, hanem csak egy üres felület, amely a különféle közösségek számára biztosít megjelenést. A svéd gyakorlat lényegében osztott frekvenciát jelent, ami Magyarországon a '90-es években rengeteg konfliktust szült és nem vált be. A nárradióba bekerüléshez magánszemély nem pályázhat, jelentkezhet viszont a magyar gyakorlattól eltérően politikai párt is műsorával; valamint már létező nonprofit szervezet, egyház vagy kifejezetten rádiózás céllal létrejött nonprofit szervezet. A „jelentkezés” itt formális műsorszórásengedély-szerzést, valamint tagsági- és frekvenciaóradíj-fizetést jelent. A stockholmi három frekvencia adásrendben megtalálhatóak egyházak műsorai (evangélikustól iszlámig), politikai műsorok (a svéd demokrata párttól egy szélsőjobbaldali szervezet műsoráig), rockzenei angol nyelvű rádió, számos bevándorló etnikai műsor, két művészárádió, egy-egy kerületi, egyetemi, meleg rádió. Itt a „közösségi rádió” kifejezés nem a frekvencián fogható adásfolyamra, hanem az egyes független szerkesztőségek által előállított tartalomra („műsorra”) értendő (melyeket ennek megfelelően külön-külön kell engedélyeztetni), és azok közül is főleg a művészárádió vagy kerületi rádió az, amelyik magát is közösségi rádióként azonosítja; a többiek inkább egy-egy szervezet rádiós médiamegjelenéseként tekint magára. A nárradio egyben a városi önkormányzatok felülete is, hiszen minden önkormányzati ülést ezen a frekvencián közvetítenek (Stockholm nárradio 2013). Ez számos hazai települési kisközösségi rádió műsorának is része. Valamelyest hasonló modell amerikai-kanadai változatban az etnikai rádióknál jelenik meg, ahol

a rádióengedélyt megszerző cégek kínálnak frekvenciát bérleti díjért a helyi etnikai közösségeknek (így működik a legtöbb magyar adás is az újvilágban).

A két modell metszéspontjában vannak azok a nagyvárosi közösségi rádiók (akár magyar, amerikai, ausztrál stb.), melyek a városi környezetben elegendően nagyszámú különféle közösségből találnak műsorkészítőket, azonban úgy, hogy a műsorok bizonyos értékrenden belül maradnak. A rádióba bárki jelentkezhet műsorral, akár szervezet, akár magánszemély vagy csoport, és a szerkesztőség döntése, hogy műsoruk bekerül-e a rádió kínálatába. A véletlenszerűen összeálló skandináv narradio-műsorfolyamban egymás mellé kerülhet egy szélsőjobb és egy demokrata műsor, míg a nagyvárosi közösségi rádiós modellben a közösségek saját műsorai függetlenek maradnak, de a branden belül. A közös brandhez tartozás az egyes műsorokat is segíti. Ilyen a Tilos, a Civil, és ilyen volt a Fiksz Rádió az 1990-es években: demokratikus döntéshozatali mechanizmussal, reklámmentesen, nonprofit alapon, ahol egymástól markánsan különböző stílusú, többségében amatőr önkéntesek által készített műsorok sorozata töltötte fel az adásidőt.

A nagyvárosi „nagy”-közösségi rádiók Magyarországon jellemzően saját arcucattal rendelkeznek, és mégis műsoraik különböző közösségeket képviselnek. Itt az „arculat” nem szignálparkot, zenei stílust vagy demográfiai csoportot jelöl, hanem szellemiséget, értékrendet, „ízlést”. A Tilos, Civil (vagy korábban a Fiksz) rádiókat bármelyik perc hallgatása alapján meg lehet különböztetni. Lényegében ez minden rádiós piac jó működésének az alapja: ha az állomások arcucattukban megkülönböztethetők. Mind prózai-hangvételi, mind zenei stílusuk a műsorok nagy változatossága ellenére egyedi. Egy párhuzammal: egy folyóirat rovatai is hasonlóan egyediek, mégis egy nagyobb egység részei. Ezek a nagyvárosi rádiók megengedhetik maguknak, amit egy kistelepülési rádió ritkán, hogy óránként más közösség nevében, pontosabban: hangjával szólalnak meg. A kistelepülési rádiókat jellemzően egy személy hajtja, és az általa felkértek vagy az ő köreibbe tartozók szólalnak meg benne. Szerencsés esetben ez az egész települést képes reprezentálni. A nagyvárosi környezet minden közössége nyilván reprezentálhatatlan egy rádióban. Ha van arcucata a közösségi rádiónak, akkor megtalálják azok a közösségek, amelyek nyitottak egymás felé is, és valami összeköti őket, valami vonzza őket egymáshoz, a rádióhoz. A Tilos Rádió szabadelvűbb, a Civil Rádió hagyományörzőbb, a Fiksz Rádió talán anarchistább szellemiséget képvisel(t), de mindegyik egyetértett a demokratikus értékek fontosságában és abban, hogy a rádió mint felület nem csak szórakoztatásra, tájékoztatásra és oktatásra használható (lásd: Célok és eszközök fejezet).

A rádió vagy műsor közösségéhez tartozás tudatának erőssége, értékrendje és minősége közösen határozza meg a hallgatóság nagyságát. Ez óriási és folyamatos szervezői munkát követel a rádió vezetői részéről, hiszen meg kell találnia, meg kell hívnia az általa választott közösségek rádiózásra vállalkozó képviselőit, és kezelnie

kell az önként jelentkezőket. Az, hogy egy konkrét rádió milyen konkrét közösségeket jelenít meg, nem kis részt a véletlentől függ, azaz hogy mely közösségekben van olyan személy, aki rádiózni hajlandó és kapcsolatba is kerül az adott rádióval. A közszolgálat a véletlenszerűségnek ezt a „luxusát” nem engedheti meg, ami formálisan a nemzetiségi vagy egyházi műsorok adott szempont szerinti teljes kínálatában jelenik meg.

Önkifejezés és legitimáció

Vajon az amatőr, de a közösséghez tartozó műsorkészítők szolgálják jobban a közösségüket, vagy a profibb, újságíróként működő, akár külsős munkatársak, akik a szakmai szempontokat jobban figyelembe tudják venni? Itt jutunk el ahhoz a vékony határfelülethez, ami a közösségi és a nem közösségi rádiózást elválasztja, vagyis hogy a közösség számára készül a műsor, vagy a műsorkészítés maga is a közösségen belüli tevékenység-e. Az AMARC egyik afrikai rádiós kalauza szerint „a közösségi rádió nem arról szól, hogy tegyünk valamit a közösségért, hanem hogy a közösség tegyen valamit magáért, azaz kommunikációs eszközei saját tulajdonában és ellenőrzése alatt legyenek⁶” (AMARC 2013). Eszerint a közösségi rádiózás sosem lehet külsős, újságírói feladat, hanem a közösség tagjait kell képessé tenni arra, hogy használni tudják a rádiós médiumnak megfelelő újságírói (és technikai) eszközöket.

A közösségi rádió a közösségi önkifejezés terepe (mely a gyakorlatban inkább egyéni önkifejezések összegeként jelenik meg). Ez alapvetően elkülöníti a közösségi rádiókat a duális médiarendszerben létrejött mainstream rádióktól, ahol közösségi önkifejezésről nincs szó, ahol nem önkifejezés, hanem professzionális szórakoztatás vagy tájékoztatás történik, a közösségeket bemutató műsorok pedig külső szemlélő szemével, külső szemlélők számára készülnek, és az egyéni önkifejezés kereskedelmi vagy politikai szempontok szerinti korlátok közé szorítva történhet csak meg.

Meghatározó különbség egy kereskedelmi/közszolgálati és egy közösségi újságíró között, hogy a kereskedelmi médiumnak dolgozó munkatárs feladatát magas szakmai színvonalon látja el, de nem feltétlen azonosul vele. Vagyis érdektelen, hogy egy kereskedelmi rádió műsorvezetője személy szerint szereti-e a zenét, amiket játszik, a lényeg az, hogy a hallgatók szeressék (nyilvánvalóan saját véleményét nem

6 „[...] community radio is not about doing something for the community but about the community doing something for itself, ie. owning and controlling its own means of communication.”

köti a hallgatók orrára, azaz azt a szerepet játssza, hogy ő is a hallgatók közösségének a tagja, azonosul az ízlésükkel). A közösségi rádió munkatársa viszont nem játsza a szerepét, hanem a valós életben is azonos rádiós önmagával, azaz ő maga ül bent a stúdióban, elvégre nem kap fizetést munkájáért, mi másért dolgozna, ha nem meggyőződésből. Ugyanez azonban elmondható sok politikai vagy tematikus talk rádió műsorvezetőjéről vagy közszolgálati újságírókról is.

Az adott közösség tagjai maguk között eleve sok mindent tudnak, amit nem kell elmondani. Bizonyos méret alatt egy közösségnek nem érdemes mediatisztált tartalmat előállítania, rádiózni, mert mindenki értesül mindenről, szóban. Egy küszöbértéket meg kell haladnia a közösségnek, hogy a fizikai vagy virtuális közvetlen kapcsolat hiánya miatt a mediatisztált információkra igény merüljön fel. Bizonyos értelemben a közösségi rádiós újságírónak is el kell játszania a kívülálló újságíró szerepét még saját közösségén belül is. Furcsán hat egy „felülről ledobott” közösségi rádiós újságíró egy kis, összetartozó közösségben: mennyire fogadnak el valakit saját közösségük reprezentánsaként, ha ő maga nem tagja? Erre példa a devecseri veszélyhelyzeti rádió (HARGITAI 2011), melyet külsősök üzemeltettek az ottani vörösiszap-katasztrófa után. Vajon mennyiben szolgál jobban egy közösséget az a profi újságíró, aki a számukra műsort készít az ő segítségükkel, mint egy helyi, közösségbe tartozó hobbi-rádiós vagy a maga közösségéről tudósító civil újságíró? A profi újságírónak ez a szakmája, ezért kap fizetést; a hobbi újságíró ugyan benne él, de lehet hogy van, amit nem jól tud, nem néz utána, és ez számára nem szakma, hivatás, hanem önkéntes munka, még ha élvezi is, nem biztos, hogy annyi időt fordít rá, amennyit kellene, hiszen van „rendes” munkája is (lásd ATTON–WICKENDEN 2005). Ráadásul egy kistéleplési rádió esetében a „mi” (gyakorlatilag amelyik csoporthoz a rádió vezetője tartozik) és a „mások” határvonalai épp a fizikai kapcsolat miatt még átjárhatatlanabbak, mint egy elképzelt közösség szintjén, azaz a helyi kirekesztettek, a „mások”, az „ők”, a hátrányos helyzetűek egy falurádióban talán még nehezebben jelennek meg, mint ugyanők a mainstream médiában vagy egy olyan helyi médiában, melynek tartalmát külsősök készítik. Vagyis aligha reális, hogy egy roma közösség megjelenjen egy települési/kerületi rádióban még akkor sem, ha lakosságszám alapján jogos volna erre az igény.

A kisközösségi rádiókat a magyarországi gyakorlatban általában egy (ritkábban több) önjelölt személy és sosem a közösség választott testülete működteti (HARGITAI–FERENCZI 2010). A közzádió semleges hangú névtelen bemondója minden állampolgárt képvisel, a szakmai alapon életvidám kereskedelmi rádiós hasonlóképp. Egy falurádióban azonban a műsorvezető mindig a saját maga szerepében van. Máshol ugyanis a műsortematika szerinti csoportot sokkal inkább „önjelölt magánzó” készítik, akik ugyan az adott közösségnek valamilyen módon tagjai is, de erről sem papírjuk, sem felhatalmazásuk nincs – a „hiteles képviselő” a műsorban, a műsor által teremti meg.

A narradio műsorai többségében egyértelmű a képviselő kérdés: itt a műsort egy szervezet (közösség) azzal megbízott képviselői készítik, akik formálisan (szervezetileg) is tagjai a saját közösségüknek, ami lényeges különbség a közösségi rádiókhoz képest.

A csoportidentitás kérdése a műsor és hallgatója kapcsolatában merül fel. A kereskedelmi rádiók egyik gyakori szlogenje a „te rádiód / Your station” megjelölés. A megfogalmazásból is következik, hogy itt a műsorkészítők nem a „te” közösséged tagjai, hanem csak a „te” számra készítik a műsort, kívülről. Az „En rádióm” pedig a hallgató individualitását hangsúlyozza (talán nem véletlen, hogy épp a Gazdasági Rádió az egyik, amelyik ezt a szlogent használja). A közösségi rádióknál már megjelenik a „mi rádióknak” megfogalmazás, ahol a „Mi” nem a hallgatók csoportját, hanem a hallgatókat és a műsorkészítőket együtt is jelentheti (rádió nevében: Rádió Mi, Szeged). A szlogenek azonban feltehetően nem játszanak szerepet abban, hogy egy hallgató a rádióra vagy a rádióban elhangzó műsorra, podcastra úgy tekintsen, mint a „mi műsorunk” vagy úgy, hogy „az ő műsoruk”. Talán legjobban politikai határvonalak mentén lehet ezt a „mi-ő” elkülönítést tetten érni (Klubrádió vs. Lánchíd rádió), illetve elfogulatlan közszolgálati médium esetén is előfordulhat, hogy az ország elképzelt közösségének tagjai az országos közszolgálati adásra mint az „ő” médiumukra tekintenek. Egy példa a „romaműsor”, mely takarhat a romakérdéssel foglalkozó műsort romaszakértőkkel, ami nyilvánvalóan a nem romák számára készül (Szőnyeg alól – Tilos; Jelenlét – Kossuth), olyan műsort, amely a romák kultúráját mutatja be a saját nyelvükön, de „felülről” (MR4 roma műsorai) vagy olyat, amit a romák készítenek és hallgatnak is (a korábbi Rádió C).

Mi adja a csoportazonosság tudatát egy rádió vonatkozásában? A csoport észlelésében alapvető, hogy az „én” része-e, azaz hogy az „én” és a rádió feltételezett közönsége, illetve a műsorkészítők halmazai mennyire metszik egymást. Anderson nyomán (ANDERSON 2006) megkülönböztethetjük az elképzelt és valós közösségeket. Az elképzelt közösségeket épp a média segítségével lehet létrehozni és összetartani (lásd nemzetépítés és közmédia), amiben a közösségi rádiók is szerepet kapnak. Az elképzelt közösség műsorának hallgatása azonban kevésbé motivált lehet, mint annak a valós közösségnek a rádiójáé, melyben életünk fizikailag zajlik.

A másik tengely a választott és nem választott közösségeké. Hogy mennyire nagy áldozatokat hozunk az egyik vagy a másik típusú közösségünkért, saját beállítódásunktól is függ. A hagyományos modell szerint áldozatokat inkább a nem választott közösségekért (pl. anyanyelvi, öröklött vallási) hozunk. A nem választott közösségeknek szóló rádiókkal való identifikáció megkérdőjelezhetetlennek tűnik és minél hagyományörzőbb ez a közösség, annál jobban számíthat a hallgatói segítségére. Ez jól meg is jelenik az ilyen rádiókhoz juttatott adományokban (pl. Mária Rádió). A választott közösségek rádiói közül viszont talán a szabadelvűbbek számíthatnak hallgatóik nagyobb támogatására (pl. Tilos Rádió). Erős kötelék fűzhet egy múltbeli

közösséghez, mely akkor választott volt, de, lévén hogy lezárult, már nem választható (pl. börtönviseltek, veteránok, alumni). A meggyőződésen vagy ízlésen alapuló közösség szintén erős, hiszen tagjaként úgy érezzük, hogy identitásunk elválaszthatatlan részét alkotja. Ellenben egy intézményi, szervezeti rádió nem tudhat ilyen erős köteléket teremteni a hallgatóival hosszabb távon, az aktuális közös érdek azonban elég legitimációt ad számukra. A kereskedelmi rádiók elképzelt közössége a hirdetők célközönségének felel meg, azaz külső érdek szerint szerveződik.

Áldozat a közösségért

A csoportidentitás tudata alapvetően fontos a közösségi rádió működése szempontjából, hiszen az azonosságtudat erőssége meghatározza, hogy mekkora áldozatot hoz valaki a közösségéért, így a rádióért is. A kereskedelmi rádiónak (illetve hirdetőknek) elegendő, ha passzív hallgatókat szerez, a közösségi rádiónak azonban olyan hallgatókat kell felmutatnia, akik áldozatokra is hajlandók a rádióért. Ez a rádió esetében lehet önkéntes munka (azaz rádiózás, ami még tagdíj fizetését is tartalmazhatja), hallgatói adományok fizetése, 1% felajánlása. A közösségi rádiós nem fizetésért, nem szakmai hivatástudatból (mert más a szakmája) dolgozik, hanem a közösségéért.

A rádióhallgató motiválásának első állomása a passzív hallgatói szerep. A második fokozat az aktív hallgató, aki visszajelzéseket is ad, és ezzel a többi hallgatót is képviseli. A kereskedelmi rádióban a műsorkészítő és a hallgató szerepei hierarchikusak és átjárhatatlanok, viszont egy hallgatói telefonnal azt a látszatot keltik, hogy a hallgató maga is a rádió része. A közösségi rádiónál a visszajelzést adó hallgató a műsorkészítő egyenrangú partnere, a két szerep átjárható (a hallgatóból lehet műsorkészítő). A közösségi rádiós motiváltsága jelentősen függ ezektől a betelefonálóktól, mert önkéntes tevékenysége a visszajelzésekből kap értelmet, folytatását tekintve motivációt. A kereskedelmi rádiós elsősorban a fizetésért dolgozik, a közösségi rádiós az önkifejezés öröméért és az elismerésért. A visszajelzés nélküli közösségi rádió, műsor, podcast nem tud fennmaradni, ha munkatársai nem kapnak kellő motivációt. A közösségi rádió hallgatója erősebb motiváció/csoportidentitás kialakulása esetén elmehet a rádió rendezvényeire, ott fizethet belépőt, támogatást, amiért megerősítésként (egyébként a kereskedelmi gyakorlathoz hasonlóan) valamilyen ingyenes ajándéktárgyat kaphat, mely identitásának megfogható jelképe és tovább erősíti a rádióval való köteléket. Ez elvezethet oda, hogy a hallgatóból műsorkészítő váljon; és a rádiós közösséggel teljesen azonosulva immár ő beszélje rá a közösség többi tagját a most bemutatott motivációs ranglétra mind felsőbb fokára lépni.

Kinek szól a rádió?

A célközönség kérdése is vitatott. A rádiós hobbiból készíthet műsort saját magának, szórakozásból számos hasonló tevékenységet végez az ember. A rádiózás lehet egy kis csoport ügye, akik jól érzik magukat a stúdióban, és így töltik el az időt értelmesebben, mintha az utcán töltenék. Ez egy kis rádió esetén nem biztos, hogy elhanyagolható szempont, akkor sem, ha a műsort alig hallgatják. Ha a cél, hogy a rádiót „mások” is hallgassák (itt máris problémás, hogy miféle közösségeket definiálunk „mi” és „mások” besorolással), akkor nem örömrádiózásról, hanem szolgálatról, szolgáltatásról beszélhetünk. Itt is két alapvetően elkülönülő célcsoport fogalmazódhat meg: „mi” és „ők”. A közösségi műsorok általában „nekünk” szólnak, azaz a saját közösségnek. A hazai gyakorlat szerinti a 24 órás közösségi rádiók általában ilyenek. Ez nagyjából megegyezik az ideológiailag elfogult politikai napilappiac célcsoportjaival: a vásárlók azt a lapot veszik, amelyikkel azonosulni tudnak. A másik lehetőség azonban az volna, hogy a közösség dolgairól a „másokat” tájékoztatják, első kézből. A mainstream médiából kimaradtaknak éppúgy fontos magukról hitelesen beszélni a többiek számára, mint a maguk közötti közösségi életet segíteni. Az adásidő alatt változó közösségekhez tartozó műsorokat sugárzó (azaz nem a formátumon alapuló) rádiók magukban foglalják annak a lehetőségét, hogy az egyes közösségek tagjai „áthallgatnak” a másik műsorába is, vagy akár teljesen kívülállóknak mazsoláznak belőle. Ez megfelel a reithi „mixed programming” koncepciójának, melyet a BBC alkalmazott kezdetben, és amely azon alapult, hogy a klasszikus zenei műsort kövesse a mezőgazdasági adás. A demokratikus kultúrát segítő valódi vita (rádióban is) csak a különféle véleményeket képviselő csoportok között alakulhat ki, ami feltételezi, hogy egymás műsoraihoz technikailag hozzáférnek, azokról tudnak, és azokat hallgatják is. A háború után kialakuló formátumrádiózás, melyet a közrádiók is átvettek, a különféle társadalmi és ízléscsoportok rádiós elkülönítését segítette elő, azaz ha valaki egész életében countryzenei műsort akar hallgatni, megteheti. A közösségi rádiózásnak a sokszínűség és nyitottság jegyében inkább az lehet a célja, hogy ne csak a közösségeken belül, hanem azok között is elősegítse a kommunikációt.

A BBC multikulturális programjai olyanok, melyek a társadalom sokszínűségét mutatják be – ez tipikus közszolgálati feladat –, a „crosscultural” programok egy közösség szemszögéből beszélnek, de szélesebb közönség számára, míg a specialista vagy „monokulturális” programok egy adott közösség műsorai saját maguk számára – egészen addig, amíg a megfelelő keretek közé nem kerülnek (HARGARVE 2002: 4), magyar viszonylatban: az MR4-en megjelenő nemzetiségi adások rádiós gettóba vannak zárva, ugyanezek a műsorok egy országos csatornán már szélesebb körnek szólhatnak. Érdekes jelenség a formátum- és etnikai rádiózás keresztezése: az

ausztrál és svéd példában látható, hogy az idegen nyelvű etnikai műsorok között már szakosodottak (női, vallási, egy régióra korlátozott) is megtalálhatóak.

A közösségek közötti kommunikáció lehetőségének megteremtése, a műsorokhoz való tényleges (és nem csak technikai) hozzáférés megteremtése nemcsak a közösségi műsor készítőinek feladata, hanem inkább a szabályozást meghatározóké és a rádióállomások üzemeltetőié, akik a műsorfolyamot, a rádiós tartalmat (akár FM, akár podcast) úgy szervezik és promotálják, hogy a különféle közösségek könnyen követhessék. Ehhez persze a hallgatók részéről is szükséges a nyitottság, aminek elérése már részben túlmutat a médiapiac lehetőségein.

Ha az a cél, hogy minél több, mainstreamből kirekesztett közösségnek legyen saját, közösségi életét pozitívan befolyásoló felülete, nem biztos, hogy elegendő a lehetőség elvi megteremtése. Mint ahogy a komolyzene-rajogók sem alakítanának ki önkéntes munkával egy Bartók Rádiót, a többi – és nem biztos, hogy sokkal kisebb létszámú – közösségtől sem várható el, hogy létrehozzák a maguk rádiós megjelenési felületét. A közrádió 2007-es nagy átalakítása – „újrapozicionálása” – során több demográfiai vagy érdeklődési csoportról lemondott azért, hogy másokat a modern formátum-rádiózás követelményei szerint kiszolgálhasson. Az, hogy az európai civilizációhoz hozzátartozik egy komolyzenei közszolgálati rádióadó, sajátos és bebetonozott hagyomány, amit azonban nem indokol sem a komolyzene demokratikus társadalomban betöltött szerepe, sem a komolyzene-rajongók lakossági aránya. A Bartók Rádió közpénzből fenntartott közösségi rádióinak inkább tekinthető, mint a magyar állampolgárok demokratikus döntéshozatalához vagy általában a többség szórakoztatásához elengedhetetlen szolgáltatásnak. A közmédia Dankó Rádiója hasonlóképp olyan tematika, ami ebben a formában nehezen indokolható.

Azok a közösségek, amelyeknek szükségük volna arra, hogy a hangjukat hallassák, akár a „mások”, akár maguk felé, ezt épp azért nem tudják megtenni, mert nem tudják a hangjukat hallatni – például pályázatot írni. Segítséget viszont ebben nemigen kapnak. A magyarországi kisközösségi rádiózás rendszere (többek közt az észérvekkel indokolhatatlan, 1 km-es adminisztratív vételkörzet-korlátozás miatt) eleve nem teszi lehetővé, hogy a „mások” számára is láthatóan-hallhatóan megjelenhessenek ezek a kisközösségek. Ez negatívan hat vissza még a létező rádiókra is, hiszen a műsorkészítők motivációját jelentősen csökkenti, ha más csoportok nem hallhatják, amit mondanak. Másrészt különösen a hátrányos helyzetű, marginalitásba került csoportoknak van szüksége arra, hogy minél többek számára hitelesen, de nemcsak szociális problémáik kapcsán, hanem élő kultúraként meg tudjanak jelenni (HARGARVE 2002) (erre pozitív példa a BBC Asian Network). A kisközösségi rádió, még ha egy ilyen csoport egy része el is jut idáig, miközben belső kommunikációs felületet biztosít, egyidejűleg rádiógettóba is zárja ezeket a csoportokat, nem beszélve azokról a létrehozott értékekről, amelyek a technikai vételkörzethatáron kívül maradtak számára elvesznek.

A közösségi rádiózás magyarországi lehetőségeitől az adminisztratív terhek és indokolatlan korlátok egyre inkább eltávolítják azokat a közösségeket, amelyeknek a legnagyobb szükségük volna ezekre a lehetőségekre. Azon nagy létszámú, nem lokalizálható, csekélyebb vásárlóerejű csoportokat is – melyek érdeklődésének tárgya nem a mainstream popzene vagy az MTI hírei – alig szolgálja rádióműsor.

A pozitív reprezentáció hiánya

A kisebbségi csoportokról szóló műsorok a „nagy” médiában általában az adott csoport problémáiról számolnak be. Ez megfelel a közszolgálati feladat szellemének és a bulvár valaki-más-problémája-de-jó-hogy-nem-az-enyém szellemének is. Az adott csoportnak (lényegében bármely közösségnek) sokkal inkább szüksége volna pozitív reprezentációra (HARGARVE 2002: 1); arra, hogy a saját közösségükhöz való tartozás pozitív élményként jelenjen meg a számukra. Az ilyen pozitív megerősítő műsorok azonban aligha kerülnek adásba, hiszen a mainstream sajtó számára (akár közszolgálati, akár kereskedelmi) a közösség számára legrosszabb hír a többség számára a legvonzóbb (hírértékű) sztori. A katasztrófák nyilván a helyi közösség számára is kiemelték, csakhogy az adott közösség (akár helyi, nemzetiségi alapon, akár érdeklődés vagy ízlés alapján szerveződik) a mainstream médiában csak ezekkel a hírekkel jelenik meg, azaz reprezentációja a negatív közlésekre korlátozódik; ráadásul az adott közösségről való sztereotípiák mentén gondolkodva. Egy állandóan működő közösségi rádió (vagy műsor) viszont folyamatos reprezentációját adja életüknek, ahol a közösség tagjai a saját közösségük kis örömeit, kis bajait vagy hétköznapi életét viszik mediatizált környezetbe, és így a „nagy” médiával egy felületen való megjelenés presztízse által válik legitimmé a hallgatók számára. A betelefonálók egy ilyen adásban sokszor egymás véleményét erősítik.

A kisebbségek megjelenése médiaszerepekben (pl. időjárás-jelentőként, bemondóként, műsorvezetőként stb.) – azaz nem önmaguk reprezentánsaként – fontos, a közösséghez tartozást pozitív élményként megerősítő szerepű, és ha ez a nagy médiában jelenik meg, akkor a csoport többség általi elfogadását is jelzi. Erre példa lehet a palóc beszéd országos média időjárás-jelentéseiben való megjelenése, ami önbizalmat ad saját nyelvhasználatukat tekintve maguknak a palócoknak – akik pedig a hallgatók igen csekély hányadát adják – s talán ez az önbizalom fontosabb eredmény, mint az időjárás-jelentés közlése (SZENTGYÖRGYI 2012).

A Magyar Rádió nemzetiségi adásai és a Tilos/Civil/Rádió C akár azonos nyelvű műsorai a vízvázlasztó két oldalán állnak. A nemzetiségi adások paternalista, ’80-as évek rádiós hangzásvilágát is idéző adásai és a közösségi rádiók fiatalos műsorai annak

ellenére különböznek jelentősen, hogy mindkettőt – nyelvi szükségszerűségből adódóan is – az adott közösség tagjai szerkesztik. Némileg általánosítva: a Magyar Rádió (és bármely más közszolgálati rádió nemzetiségi műsora a térségünkben) a hagyományörzés szellemében konzervál, a kisebbség múltját reprezentálja, a közösségek pedig a globális kortárs kultúrára reflektálnak, melyben, tetszik vagy sem, a kisebbség is él.

Pártatlanság vagy szubjektivitás

Míg a közszolgálati rádióval szemben követelmény, hogy országos és egyedi funkciója miatt pártatlan legyen, vagyis ne köteleződjön el egy álláspont mellett sem, egy közösségi rádióval szemben ilyen követelmény nem támasztható. A közösségi rádióval szemben is elvárható, hogy az egyes felek álláspontját bemutassa, de feladata, hogy a saját közösségük álláspontját tükrözze. Amennyiben az adott közösségen belül több álláspont is megjelenik, elvárható, hogy mind megjelenjen adásában, de a közösségi műfaj sajátosságai szerint ez csak úgy történhet, ha az egyes álláspontok hangoztatói saját műsort készítenek és azokban érvelnek igazuk mellett. A közösségi rádióban nincsenek semleges platformú, fizetett újságírók, akiknek a feladata egy téma bemutatása minden szemszögből. Itt mindenki a saját csoportjának aktivistája. Ezért is irreális egy közösségi rádiótól a rendszeres híradás megkövetelése, mert ez csak azoktól várható el, ahol egy ilyen, újságíró funkcióban dolgozó munkatárs dolgozik, akinek motivációja önkéntes munkával kivételes esetben biztosítható (pl. Tilos Hírek). Nem véletlen, hogy a magyarországi rádiók szinte kizárólag MTI-hírekből dolgoznak (ez nyilván célja is volt a szabályozás megalkotóinak, akik a kormányközeli MTI híreit ingyenessé tették). Külföldön sem maguk a közösségi rádiók készítik a rendszeres hírműsorokat, hanem azokat alternatív rádiós hírekre szakosodott szerkesztőségek szállítják (pl. Workers Independent News Service: szakszervezetek és aktivisták hírei, Free Speech Radio News: nonprofit hírszolgálat olyan hírekkel, amelyek kimaradnak a mainstream médiából). Ilyen azonban Magyarországon, magyar nyelven egyelőre nincsen.

Célok és eszközök

Ha a rádiózás funkcióit nézzük, a közszolgálati rádiózás klasszikus modellje alapján megkülönböztethetjük a szórakoztató, tájékoztató és oktatási funkciókat.

A kereskedelmi rádiók elsősorban a szórakoztatásra koncentrálnak, ám ez a másik két funkcióba is csomagolható (infotainment, edutainment). A magyarországi (európai) kereskedelmi rádiós modell hagyományosan és a szabályozás miatt is a szórakoztatás és tájékoztatás, azaz zene és hírek kettősére épít. Az amerikai modellben a szórakoztatási céllal működtetett rádióknak nincs tájékoztatási kényszere, ott tiszta formátumok alakulhattak ki.

A magyarországi kisközösségi rádiók alapvető jellegüket tekintve három komplex csoportba sorolhatóak: szórakoztató-tájékoztató, közéleti-kulturális és művésztádiók (BENEDEK ET AL. 2007). A szórakoztató-tájékoztató jellemzően a kereskedelmi rádiók formai eszköztárát veszi át, egész napos egységes arculatú adásfolyammal, melyben kiszámítható, rövid, kevés szellemi erőfeszítést követelő elemek váltják egymást, és célja egész napos háttérrádióként működni. A közéleti-kulturális rádiók jellemzően teljes figyelmet követelő műsorokat sugároznak, melyben egyfajta helyi közszolgálati funkciót betöltve a közösség akusztikus művelődési házaként működnek. A művésztádiók elsődleges célja a közösségben élők számára kreatív önmegvalósítási, önkifejezési felületként működni, legyen ez zenei vagy prózai.

A fenti funkciók, melyek többé-kevésbé mindenhol közősek, nem a rádió lényegét jelentik. A végső célokat tekintve a következő – átfedő – célokat emelhetjük ki: ideológiai befolyásolás, kereskedelmi befolyásolás (rábeszélés), profitszerzés, csoportidentitás erősítése, mozgósítás, kompetenciaátadás.

A kereskedelmi rádió célja, hogy minél több hallgatót vegyen rá minél több reklámblokk meghallgatására, azaz a hallgatók idejének/figyelmének értékesítése a hirdető felé; végső soron pedig profit generálása – függetlenül attól, hogy ezt milyen eszközökkel éri el, klasszikus zenével vagy politikai beszélgetéssel. Ha ezeket a célokat egy műsor nem teljesíti, az a műsor megszűnik.

Egy országos közszolgálati rádió fő célja az országhatárok között élő elképzelt közösség megteremtése, összetartása, az állampolgárok tájékoztatása az újságírók vagy a hatalom/elit által fontosnak ítélt információkról; állami befolyású közrádió esetén a cél a hatalmon levők hatalma megtartásának elősegítése. Utóbbi cél olyan rendszerekben, melyekben a hatalom a médiát ellenőrzése alatt próbálja tartani (ami nem zárja ki, hogy az formálisan demokráciaként működjön) a kereskedelmi rádiókban akár a profittermelésnél is fontosabb lehet.

A közösségi rádiók frontvonalába tartozók elsődleges célja a hallgatónak önmagára, szűkebb és tágabb közösségi (társadalmi-közéleti) jelenségeire adott reflexió elősegítése, akár kiprovokálása; a közbeszéd aktuális diskurzusainak megjelenési és alakítási felülete. Ezen rádiók nemcsak tájékoztatnak a világ dolgairól, hanem végső soron hozzájárulnak ahhoz, hogy a hallgatók megteremtsék vagy átgondolják saját értékrendjüket, a maguk közösségében betöltött helyüket és a közösségük társadalomban betöltött helyét. Ezek jellegüket tekintve proaktív/aktivista rádióként

írhatóak le, melyek közösségük negyedik hatalmi ágaként működnek (vagy ötödiként, a mainstream médiát is figyelmük látókörében tartva [RAMONET 2003]), aktívan alakítják az eseményeket műsorral, a közvetítésükkel vagy a pusztán létezésükkel. Szerepük tehát performatív, céljuk a szellemi vagy fizikai mozgósítás. Ennek a szerepnek rádiós műfaji manifestációja egy konkrét céllal létrehozott aktivista műsor (pl. „Save Albert Park”, egy park megmentéséért hetente sugárzott műsor a 3CR melbourne-i rádióban). Szélsőséges példái pl. a forradalmakban létrejövő-átalakuló rádiók vagy természeti/ipari katasztrófa idején a mentésben részt vevő rádiók. A reflexív rádióknak csak egy fajtája a proteszt rádió – a barokk zenéről éppúgy lehet reflexív (és nemreflexív szórakoztató, tájékoztató, oktatási stb.) műsort készíteni, mint az úrkutatásról. A legnagyobb sikere egy ilyen rádiónak, ha a hallgatóját aktivitásra bírja – de nem olyan értelemben, mint egy szórakoztató funkciójú rádió esetén (a hallgató betelefonál a rádió játékába vagy kívánságműsorába), hanem tevékenyen részt vállal a műsor témájának megfelelő aktivitásban.

A művészrádiók és a közéleti-kulturális közösségi rádiók jellemzően reflexívek.

Máshol azonban nem várnak el különösebb reflexiót a hallgatóktól, sokkal inkább a műsorok által sugallt közösségi értékrend elfogadására építenek; a kritikus hang nem is igen jelenhet meg a műsorokban vagy csak nyilvánvaló nevetség tárgyaként. Jellemzően a szórakoztató és tájékoztató rádiók is egy adott értékrend elfogadására építenek akkor is, ha látszólag ideológiailag semlegeseknek tűnnek, hiszen ez esetben is a mainstream/popkultúra/aktuális kormányzat értékrendjét sugározzák, sugalmazzák, azaz ezek hallgatói is „ízlésközösséget” alkotnak (JASSEM ET AL. 1982). Egy gyerekrádió példáján: a gyerekzenék és mesék sugárzása szórakoztató kategória, a gyerekhíradó vagy gyerekvitaműsor reflexív. A sportműsor is teljesen más kontextusban jelenik meg a Magyar Rádióban, a Tilos Rádióban (Alma a pályától) vagy a Civil Rádióban (Civilsport): a reflexivitás egy lényeges, közösségiségindikátor-különbség, amit a hatóság nem tud mérni, kezelni, számszerűsíteni, ezért jobb híján zenei és prózai kvótákat és adminisztratív korlátozásokat szab meg, amivel viszont – ha a rádiók betörnek és betartják őket – a szórakoztató-tájékoztató műsorrend felé tolják el ezen rádiók működését.

A nagyszámú és mindenfelé elterjedt vallási vagy egyházi közösségi-kisközösségi rádiók, melyek kisközösségi rádióként egy fizikai közösséghez, nagyobb vételkörzet esetén elképzelt közösséghez kötődnek, egyértelműen azonosítják értékrendjüket és feltételezik, hogy hallgatójuk is feltétel nélkül elfogadja azt.

Akár vallási, akár bármilyen ideológiai alapon is szerveződik a rádió, alapvető célja a közösséghez való tartozás megerősítése vagy a reflexió különféle eszközeivel (pl. közéleti rádiók), vagy különféle, ismétlődő vallási rituálék által (pl. egyházi rádiók). Megjegyzendő, hogy a vitaműsorok is tekinthetők ismétlődő rituálénak, és a kulturális műsorok sem feltétlen reflexívek (az évfordulónaptár, horoszkóp, vagy

a sokszor a háttérben fizetett programajánló, könyvismertető, „mi-lesz-az-új-lemezeteken” típusú PR-beszélgetések mind „kulturális” kategóriák). Természetes, hogy egy rádió teljes műsorkínálata valahol egy bizonyos értékrend mentén szerveződik, s így az ízlésközösséget alkotó hallgatók is elfogadják az egyes műsorokat. Ugyanakkor, ha ritkán is, de előfordul, hogy a legsikeresebben működő rádió műsoraiban képes a különféle csoportok közötti párbeszédet megteremteni – ezek, az ideológia természetéből adódóan, inkább szabadelvűbb irányultságúak.

A reflektivitás és közösségi összetartozás elősegítése mellett a rádiók fontos szempontja a hallgatóban kompetenciaérzés megteremtése. Akár a más közösségekbe való kukkolás segítségével, akár a sajátunknak elfogadott (nem választott) vagy választott közösségek esetén, a rádióműsor rendszeres hallgatására akkor motivált a hallgató, ha az valamilyen előnyhöz juttatja a mindennapokban, pl. a baráti társaságban naprakész lesz a slágerlista számairól (kereskedelmi rádió), az aktuális közbeszéd témáiról (pl. közszolgálat) vagy valamilyen szűkebb tematikában (közösségi rádió).

Esettanulmányok – tematikák

Jelen tanulmány keretében hat rádió műsorait vizsgáltuk tematikus bontásban: a két magyar közösségi rádiót (Tilos, Civil), két véletlenszerűen kiválasztott „nyugati” közösségi rádiót (az amerikai KAOS és az ausztrál 3CR), a stockholmi nárrádiót, és referenciaként a Magyar Rádió kínálatát (1. táblázat). Ezek jól tükrözik, hogy mit takar egy „nagyvárosi közösségi rádió” arculata, és az egyes műsorok milyen jellegű közösségeket jelenítenek meg. A vizsgálatból kiderült, hogy ezen rádiók műsortípusai között jelentős átfedés látható, gyakorlatilag ugyanazt a globális nagyvárosi értékrendszer szerinti tematikát mutatják. A jelentős közpénzből finanszírozott Kossuth Rádió műsorkínálatából mindössze a következő tematikák nem voltak jelen az ötből valamely közösségi rádió kínálatában: szülőknek szóló műsor, hangjáték-sorozat, kabaré, mulatós zene-műdal. Ám ha a hazai többi kisközösségi rádiók műsorait megnézzük, ezen tematikákra is találunk példát. Kétségtelen azonban, hogy saját gyártású hangjátékot és kabarét nagy befektetés előállítani, ám ezt a Magyar Rádió is ma már részben külső gyártásban teszi. Ha megnézzük, hogy a televíziós műsorkínálattól milyen eltérések vannak, a legfeltűnőbb a sorozatok és különféle vetélkedők hiánya, amire szintén a nagyobb – nem feltétlen anyagi – befektetés igénye lehet a válasz.

A fellelt, az adott rádió honlapján található műsorleírásokban azonosítható műsor-tematikák:

(1) Ismeretterjesztés: minden rádióban találunk természettudományos ismeretterjesztő műsort, egyes rádióban még pszichológiai, környezetvédelmi, filozófiai, történelmi adást is.

(2) Közéleti: majdnem mindenhol található. A legfontosabbnak az amerikai közösségi-„zászlóshajó” Pacifica Radiónak a Democracy Now! című adása tűnik, melyet a vizsgált amerikai és ausztrál rádió is közvetít; a Civil Rádió Demokrácia Most! című műsora saját gyártásban készül. Jellemző műsor tematikák a társadalmi/szociális/kisebbségi kérdéseket elemző adás, a jogi (konkrét műsorokban: emberi jog, női jog, leszbikus jog, állatvédelem, lakhatás) műsorok, további témák: pacifista, aktivista műsor, önkormányzati közvetítés.

(3) Az általános kulturális műsorokon kívül a következő, rendszeresen jelentkező, szakosodott adások voltak a műsorrendekben: képzőművészeti, múzeumi (intézményi), építészeti-dizájn-urbanisztika, irodalmi, színházi, film, sport, zenei (zenéről szóló), szex (-ről szóló), oktatásról szóló, nyelvészeti.

(4) Gazdasági műsor a vizsgált rádiók felében volt.

(5) Hobbi, vagy valamilyen érdeklődési körhöz köthető tematikus műsorok közül több helyen előfordult biciklis, gasztronómiai, állatbarát adás, egy-egy rádiónak volt még horgász, ezoterikus, közlekedési, életmód, kertészkedés, média tematikájú műsora.

(6) A konkrét csoportokhoz köthető műsorok között magasan a legnagyobb számban voltak jelen az etnikai-nyelvi-nemzetiségi adások (Tilos: 6, Civil: 4, KAOS: 2, 3CR: 29!, nárradio: 5 műsor, összehasonlításként az MR4 a 13 államalkotó nemzeti kisebbség nyelvein, összesen 15 nyelven sugároz) és a vallási-egyházi adások (Tilos: 0, Civil: 3, KAOS: 0 [az USA-ban jellemzően inkább önálló kisközösségi frekvenciájuk van az egyháznak-gyülekezeteknek], 3CR: 1, nárradio: 8, összehasonlításként a Kossuth Rádió 10-féle vallási-egyházi műsort sugároz az istentiszteleteken túl). Ezután következnek a női/feminista műsorok (legtöbb, 4 műsor a 3CR-en), a szexuális orientáció meghatározta műsorok (a vizsgált műsorkínálatban LMBT, leszbikus, pánszexuális, queer, meleg műsorok), a fogyatékos műsorok, majd gyermekműsor, ifjúsági (segítő), szenvedélybeteg, és egy helyen: vízvezeték-szerelő, rab/börtön, menekült, munkás, munkanélküli, hajléktalan, idős/nyugdíjas adás. Utóbbi hét csoportból egynek sem volt sem közösségi, sem közszolgálati rádióműsora Magyarországon, mindegyik példa az ausztrál 3CR rádió adásából való. A politikai ideológiák közül egy sem jelent meg kimondva külön műsorként Magyarországon, az ausztrál adón volt egy anarchista és két baloldali program, a svéd frekvencián nemzetiszocialista és demokrata párti műsort közvetítettek.

(7) Külön kategóriába tartoznak azok a műsorok, melyek önmegvalósítási felületként, illetve akusztikus alkotások bemutatására (a zenét is beleértve) szolgálnak. Ilyen művészárádió-műsorok közül a leggyakoribb a költészeti műsor, de előfordult hangmontázs, hangjáték, felolvasás is. A legnyilvánvalóbb rádiós műsorelem a közös jogkezelés miatt legegyszerűbben sugározható zene. Zenei tematikus műsorokban a tipikus közösségi jellegűek a világzenei műsorok, de több helyen van komolyzenei adás is. Szinte mindenhol volt rockzenei műsor, jellemző még a dzsessz, blues, metal, reggae, gospel, népzene, elektronikus műfajok és előfordult rap, experimentális, underground, soul, ska, pszichedelikus, punk, gramofon/nosztalgia, forradalmi/protest song, swing, hillbilly, női, bennszülött (amerikai vagy ausztrál), country, rock and roll; a legtöbbféle zenei műsor az amerikai KAOS rádióban.

Azok a tematikák, melyek egynél több vizsgált közösségi rádiókban jelen voltak, de a Magyar Rádió kínálatában nem, azaz amelyek alulreprezentáltak a magyar közszolgálatban: emberi jogi, építészeti, oktatáspolitikai, biciklis, állatvédelmi, feminista, bevallottan politikai ideológiai kötődésű, szenvedélybeteg, szexuális orientáció szerinti, fogyatékos, ifjúsági (segítő) műsorok és szinte valamennyi ma nem mainstream népszerű zenei műfaj (a dzsesszt és népzenei leszámítva). Ezek a témák lehetséges, hogy általános közéleti műsorokban (pl. Napközben) megjelennek, de saját, rendszeres műsorok a vizsgált időpontban nem volt.

A közösségi és kisközösségi rádiózás helyzete Magyarországon

Magyarországon közösségi rádiók a frekvenciamoratórium alatt, 1991-ben jelentek meg Budapesten, és azóta is folyamatosan jelen vannak. A két nagy vidéki közösségi rádió (Szóla Rádió Debrecen, Szóköz Rádió Szombathely) már a 2000-es években megszűnt, a három, kezdetben osztott frekvencián sugárzó budapestiből pedig kettő kapott önálló frekvenciát: ma lényegében ez a két rádió (Civil és Tilos) képviseli a szektort Magyarországon. A „kisközösségi rádió”-t mint engedélykategóriát 2002-ben hozta létre az ORTT, alig két évvel a hasonló amerikai kategória bevezetése után. Az első kisközösségi rádiók 2004-ben indultak (BENEDEK ET AL. 2007). 2010 januárjában 67 bejegyzett kisközösségi rádió működött országwide.

A kormányváltás éles fordulatot hozott a civil szektor és az addig folyamatosan növekvő számú kisközösségi rádiók számára. 2012 februárjában már csak 45 ilyen rádió szerepelt a Médiatanács nyilvántartásában. A szabad rádiósok köreiben éveken

át példaértékűként emlegetett kistelepülési kulturális-reflexív falurádiók sora – szinte mindegyike – elhallgatott az új médiatörvény, médiahatósági szabályozás, pályázati és ellenőrzési rendszer bevezetésének közvetlen következtében, miközben a szórakoztató-tájékoztató rádiók jobban meg tudtak felelni az új rendszer által támasztott követelményeknek. Így például 2011 áprilisában elhallgatott a Pusztai Rádió (Kunszentmiklós), 2011 júliusában a Remete Rádió (Pécs), 2012 februárjában a Berzsenyi Rádió (Szombathely), 2012 áprilisában a Triangulum Rádió (Őriszentpéter), 2012 szeptemberében a Vértességi Rádió (Zámoly).

Az új rendszerben az első, kb. másfél éves késéssel kiírt, 2012. augusztusi pályázatra 21 beadott anyagból négyet fogadott el a hatóság, a többit formai okok miatt utasította el, miközben korábban épp azt a szándékát jelezte, hogy a pályázati eljárást könnyíteni fogja. A formai ok azt mutatja, hogy amelyik pályázó nem volt eléggé járatos a bürokrácia pályázati rendszerében, az nem juthatott rádiózási lehetőséghez. Így a minden korábbinál bonyolultabbá tett pályázati rendszer már belépéskor kiszűri a kisközösségi rádiózásra érdemes közösségeket, akik a hangjukat így továbbra sem tudják hallatni, médiahatósági formai okok miatt. Mindeközben a hatósági adatok (a nagy) közösségi rádiók számának emelkedéséről adhatnak hírt. Ezek a számok azonban hazudnak, mert a 2010. évi CLXXXV. törvény unortodox módon a közösségi szektor által elfogadottól eltérő értelemben vezette be a „közösségi rádió” kifejezést a médiajogba (lásd pl. Gosztonyi 2011), így az magában foglalja azokat a rádiókat is, melyek főképp közszolgálati, azaz – a közösséggel ellentétben – a lehető legszélesebb közönségnek szóló műsorokat készítenek, és akár profitorientált cég működteti őket.

2013-tól pedig olyan támogatási-pályázati feltételeket szabott meg (irreális és indokolatlan adatszolgáltatási kötelezettség megszegése esetén 150%-os kötbér), mellyel a hatóság tetszése szerint tudja ellehetetleníteni bármelyik közösségi rádiót. A szabad rádiózás ára 2013-ban Magyarországon a médiahatósági pályázatokból való kimaradás és a büntetések fizetése, vagy a műsor leállítása, vagy a hatósági ad hoc jóindulat.

		Tilos	Civil	KAOS Olympia, Washing- ton, USA	3CR Melbourne, Ausztrália	Stockholm nárradio	Kossuth/MR
„Ismeret- terjesztés”	Természettu- domány	3. utas	Civil tudomány	Earth and Sky, (külső gyártás)	Tengeri tudományos (Out of the Blue), Lost in Science	Tekniska museet	Szonda, Tér-idő
	Pszichológia	Teszt és lélek					
	Környezet- védelem	Planet Error			Beyond Zero - Community, Dirt Radio, Earth Matters (külső), If You Love This Planet, City Limits		Oxigén
	Filozófia (filozofálás)		Gondolkozda	Philosophy Talk			
Közélet	Általános történelem	7térítő, Kolorlokál	Demokrácia MOST!	PACIFICA'S DEMOC- RACY NOW!, (külső gyár- tás), Your Own Health and Fitness, Alternative Radio, New Dimensions	Fire First Alternative Radio, (külső gyártás), Democracy Now!, (külső gyártás), Friday Breakfast		Regényes történelem közéleti-hír (180 perc), Időt kérek, Ütköző, Vasárnapi újság, Közelről, Napközben

		Tilos	Civil	KAOS Olympia, Washing- ton, USA	3CR Melbourne, Ausztrália	Stockholm nárradio	Kossuth/MR
	hírműsor	Tilos Hírek		Workers Independent News Service, Aljazeera News; Free Speech Radio News (mind külső gyártás)	Breakfast		külpolitika (Világóra), Kronika, Hírek
	Társadalmi / szociális / kisebbségi kérdések	Kontúr, Szónyeg alól	Szociopano- ráma		Are you looking at me?, Different Like Us		Jelenlét – Roma kulturális magazin, Jelenlét – Romák és a közélet
	Jogi – embe- ri jog – női jogi – leszbikus jogi jog	Bádogdob, Drágám, hol a vacsorám? Legyen Tilos a gyűlöletbe- széd? Zárt- körű lányok	Mindenki joga, Konstruktív bizalmat- lanság		Done By Law, Tuesday Hometime		
	béke				Alternative News, Radioac- tive Show		
	aktivista				(egy park megmentéséért) (Save Albert Park)		
	Önkormány- zati					(önkormányzati ülések élő követítése)	Parlament

		Tilos	Civil	KAOS Olympia, Washing- ton, USA	3CR Melbourne, Ausztrália	Stockholm nárradio	Kossuth/MR
Kultúra	Általános	Honthy és Hanna, Szakácsoltvaj, Szex-Akció, Hírcsoport, Tótumfaktum	Kultúrköztől, Zsákba-macska			FMM Stockholm, Radio JMK (Stockholmi Egyetem Média Intézete)	A hely, Alma és fája, Arcvadások, Belépő, Esti séta, Kultúrkör, Történet, hangszereve, Gondolat-jel
	Képzőművészet (alkotás)	Alkotás útja	Színpad-kép				Mentés másként
	Múzeum (intézmény)		Múzeumok civilben				
	Építészet (design-urbanisztika)	deKult, Heti Beton	Scherzo		The Concrete Gang		
	Irodalom	Eredeti helyzet, Nyugati tér	Forgószínpad, Meztelen ügynök		Published... Or Not		Irodalmi Újság
	színház	Madártávtat és Béka-perspektíva	Színházi óra		Arts Express		(Mentés másként)
	film	Pergő Képek	Scherzo		On Screen, Showreel		(Mentés másként)
	Sport	Alma a pályától	Civilsport		What's the Score, \$port?		Sportvilág
	zene (elemző)	Hamis az Á, Street Skills					Bartók Rádió
	Szex	XXX					

		Tilos	Civil	KAOS Olympia, Washing- ton, USA	3CR Melbourne, Ausztrália	Stockholm nárradio	Kossuth/MR
	Oktatás (mint téma)	Egyetemi Rádió			DOGS		
	nyelvészet						Tetten ért szavak
Gazdaság		Kovács Ádám Hangpostája; Frindli			Renegade Economists		G7, Európai gazdasági- politikai (Európai idő)
Hobby- érdeklődési – tematikus	Biciklis	Bandita Rádió			YarraBUG		
	Horgász	HalAdó – Rabol a balin					
	gasztrómia	Helyettes reggeli	A Kanál forradalma, Éhes disznó				Korkóstoló
	állatvédelem		Állati óra		Freedom of Species		
	ezotéria		Psychedelic Cowboys Feeling, Végtelen, indiai védikus (Gouranga)				
	közlekedés		Autórádió				
	lakhatás				Housing for the Aged Action Group		

		Tilos	Civil	KAOS Olympia, Washing- ton, USA	3CR Melbourne, Ausztrália	Stockholm nárradio	Kossuth/MR
	életmód, egészség				Gym Time		
	mező- gazdaság				Food Fight		Hajnal-táj
	kertészkedés				Gardening Show		
	média				Tuesday Breakfast		
Csoport	női (általános, jogi, zenei, feminista)	Drágám, hol a vacsorám?	Éva lányai, Mindent a nőkről, Hallgasd a nőt; Mióta hiányzunk magunknak		Accent of Women, Feminist Focus, Girls Radio Offensive, Women on the Line (külső)		
	területi					Stockholmi Árstá kertületi közösségi rádió (Radio Árstá)	
	női etnikai				Mafalda; Mujeres Lati- noamericanas, Turkish Women's Show		
	politikai- ideológiai közéleti				anarchista (Anarchist World This Week, külső); baloldali (Left After Breakfast, Keep Left)	nemzetiszocialista (Gjallarhornet / Sverige vakna) demokrata (Radio SD – Svéd Demokrata Part)	
	rab / börtön				Doin Time; Jailbreak		
	menekült				Refugee Radio		

	Tilos	Civil	KAOS Olympia, Washing- ton, USA	3CR Melbourne, Ausztrália	Stockholm nárradio	Kossuth/MR
vízvezeték- szerelő				Fire Up		
egyetemista	Egyetemi Rádió					
munkás				Solidarity Breakfast, Stick Together, Talking Sheds		
gyerek	Erizo meséi, Tilos Mesék		Cottelston Pie			Esti Mese
szülők						Vendég a háznál
szenvédély- betegség alapján	drogos (Morális vállalkozók)			Living Free		
hajléktalan				Roominations		
munkanél- küli vagy házfoglaló				The SUWA Show – Squatters and Unwaged Workers Airwaves		
idősök, nyugdíjasok				Precious Memories; elszegényedett idősek (Raise the Roof)		
szexuális orientációja alapján meghatá- rozott	LMBT (szappan- opera helyett), leszbikus (Zártkörű lányok)			LMBT (In Ya Face), pánszexuális (Out of the Pan), queer (Queering The Air)	Stockholm Gayradio	

		Tilos	Civil	KAOS Olympia, Washing- ton, USA	3CR Melbourne, Ausztrália	Stockholm nárradio	Kossuth/MR
	fogyatékosok	reHab a tortán	Handicap		Brainwaves, The Boldness; törpenövésűek (Small Talk); Raising Our Voices		
	ifjúsági		Kapocs (ifjúság- segítő)			Ung Webbradio	
	Nyelvi-nem- zetiségi-etni- kai (egy- vagy többnyelvű)	Kínai (Csodá- latos Manda- rin), olasz (Tandoori Italiano), francia (Francia hangja), spanyol (La Revancha), német (Mehr Licht), orosz (Vostock)	szerb (Déli szél), angol (Past perfect), kínai (Kína most), spanyol- magyar (¿Qué hora es?)	spanyol (El Mensaje- Del Aire), Amerikai indian (No Bones About It)	afgán (Afghan Radio) afrikai ausztrál arab, ázsiai-óceániai, bennszülött (5 műsor, köztük közéleti és zenei) chilei, eritreai, etióp (3 műsor) görög, ir, iráni , latin-amerikai, libériai, macedón, nepáli, örmény, palesztin, pápuai, punja- bi, szomáli (2 műsor), tamil (2 műsor). Egyes adások nem egész országot, csak régiókat fednek.	afrikai (African Sweden R.), bolíviai (Antawara International), azerbajdzsáni (Azerbaycan sesi) bolíviai (R. Bolivia) salvadori (R. Salvador Allende),	kisebbségi magyar (Határok nélkül) MR4: A 13 államalkotó nemzeti kisebbség nyelvein: roma (lovári, beás, magyar), német, horvát, szerb, örmény, román, ukrán, lengyel, szlovén, ruszin, görög, bolgár, szlovák

	Tilos	Civil	KAOS Olympia, Washing- ton, USA	3CR Melbourne, Ausztrália	Stockholm nárradio	Kossuth/MR
	vallási- egyházi	református (Közép- hátvéd), evangélikus (Lélek- hangoló), ökumenikus (Hétfecsét)		unitárius (Unitarian Half Hour)	adventista (R. Adventkyrkan), korán (R. Alquran Alkareem), iszlám-török (Semerkand), revival keresztény (R. Maranata), evangélikus egy templom gyülekezete R. Rosenius- kyrkan, keresztény (R. Rörstrand) Krisztus Nagykövetsége Egyház (Christ Embassy Church) evangélikus, spanyolul (Misión Evangélica Internacional),	református („Tébbenned biztunk eleitől fogva”) unitárius (Egy az Isten) evangélikus (Erős vár a mi Istenünk) zsidó (Halljad Izrael) baptista (Az Úr közel) pünkösdi egyház (Békesség néktek) egyházi (A reménység hangja) katolikus (Tanúim lesztek) görög katolikus (Krisztus közöttünk) metodista (Örüljetek az Úrban mindenkor),
Interaktív beszélgető		1.5HOLD		Talkback with Attitude		Napközben(?)
Játék, vetélkedő						
Alkotások bemutatója – Próza	művészzrádió				Konstall C (Centrifuga R.) Radio Totalnormal	
	költészet	Sztriti Noiz (slam poetry)		Spoken Word		Vers napról napra

	Tilos	Civil	KAOS Olympia, Washing- ton, USA	3CR Melbourne, Ausztrália	Stockholm nárradio	Kossuth/MR
	hangmontázs Irodalmi lépegető, Káoszkapitány kalandjai a szemlélődés ösvényén					Rádiószínház. Nyugat-keleti diván
	Dramatizált (Hangjáték, színházi közvetítés)				Totalnormal, Konsthall	Rádiószínház – Rádiójáték
	Szappanope- ra, sorozat					Időfutár
	felolvasás	Hangskönyv óra				Rádiószínház (napközben)
	humor, kabaré					Kabaréklub, Kabarémenté, Karinthy-gyűrű stb.
Alkotások bemutítása – Zenei	nem mainstream metál (Underta- kerz); rap (Szabad- fogalkozás); experimentá- lis (no wave), underground (Páholy)	blues (Blueseum)	soul, bluegrass, pszichedelé- kus, metal, experimen- tális, punk,	gramofon (Steam Radio), underground (Diffused Frequencies) forradalmi és protest zene (Global Intifada) esswing (Swing 'n' Sway) hillbilly (Hillbilly Fever) élő zene (Come on, come in) női és bennszülött hip-hop (Hip Sista Hop) metal (The Heavy Session)	tangó (Lát oss prata tango)	jazz (Bartók Rádió)

	Tilos	Civil	KAOS Olympia, Washing- ton, USA	3CR Melbourne, Ausztrália	Stockholm nárradio	Kossuth/MR
(valahol, valamikor) mainstream	elektronikus, techno, dnb, Ska Klub	rock (Hang- vágányok, Hangkép- csarnok, Bíbor köd); gospel (Gospel Café); Jazzköz, Honi jazz	gospel, rock, R&B, big band, jazz, elektronikus, reggae, country,	instrumentális rock (Hitstrumental) country rock (Burning Vinyl, Rock and Roots) rock and roll (Shake Rattle and Roll) Nosztalgia (Nosztalgia Unlimited)	Rocket: Angol nyelvű rockzenei rádió	rock (A Metro Klubból a Szigetig); Petőfi Rádió
		Zeng a lélek				népzenei (Népzene – határok nélkül)
	mulatós zene, népies zene, műdal					magyar népi, operett (Dankó Rádió)
	komolyzene	Ahol zene szól; fúvószen (Kigyó- bűvölő), Filmzene		opera (Great Voices) katonazene, rézfúvósok (Let the Bands Play)		Filmzene, Bartók Rádió; szpecializált: kortárs komolyzene (Ars Nova) gyerek komolyzenei (Parti-túra, Tóbiás matiné)

	Tilos	Civil	KAOS Olympia, Washing- ton, USA	3CR Melbourne, Ausztrália	Stockholm nárradio	Kossuth/MR
világzene – népek zenéje	japán (Nippon Groove)	Tűzhely; latin (Planet Mambo), orosz rock (Malen'kij Rockot)	Bollywood Jungle Hour, kelta, brazil, világzene, latin, indián (View from the Shore),	kelta-folk (Celtic Folk Show) burmai (Chinland) spanyol-portugál (Radio Chori)		Egyes népzenei műsorok a Bartók és Kossuth rádión.
tematikus	szomorú szerelmes (Roadmo- vie); bakelit- lemezek (Self-Action)					

Táblázat: a vizsgált rádiók műsorai tematikus bontásban (2013. augusztus). A lista nem teljes.

Irodalomjegyzék

- AMARC (2013): *What is community radio?* Elérhető: <http://www2.amarc.org/?q=no-de/47>. (Letöltés dátuma: 2013. 08. 15.)
- ANDERSON, Benedict (2006): *Elképzelt közösségek*. L'Harmattan, Budapest.
- ATTON, Chris – WICKENDEN, Emma (2005): Sourcing routines and representation in alternative journalism: A case study approach. *Journalism Studies* 6(3), 347–359.
- BENEDEK Gergő – GOSZTONYI Gergely – HARGITAI Henrik (2007): Kisközösségi rádiózás Magyarországon: az első 3 évé. *Civil Szemle*, 2007/3–4.
- ENGELMAN, Ralph (1996): *Public Radio and Television in America: A Political History*. Sage Publications. Thousand Oaks, California.
- FARAGÓ László (2012): *Az engedély nélküli rádiók és az új média-digitális közeg szerepe a szociális befolyásolás dimenziójában és a védelmi közkapcsolatok terén*. Doktori értekezés, Nemzeti Közszerzői Egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola.
- GOSZTONYI Gergely (2011): A közösségi médiaszolgáltatók a hatályos magyar jogi szabályozásban. *Médiakutató* 2011. tél.
- HÄGERSTRAND, Torsten (1986): „Decentralization and Radio Broadcasting: On the »Possibility Space« of a Communication Technology”, *European Journal of Communication* 1, 7–26.
- HARGARVE, Andrea Millwood (2002): *Multicultural Broadcasting: concept and reality*. British Broadcasting Corporation, Broadcasting Standards Commission, Independent Television Commission, Radio Authority.
- HARGITAI Henrik (2011): A helyi nyilvánosság szervezése veszélyhelyzetben: a devcserajkai Közös Hullámhossz rádiók. *Civil Fórum* XII (1), 12–16.
- HARGITAI Henrik – FERENCZI Tünde (2010): *Helyzetjelentés a kisközösségi rádiókról 2010*.
- Kisközösségi rádiós felmérés 2009–2010, Szabad Rádiók Magyarországi Szervezete, Norvég Civil Alap.
- HOWLEY, Kevn (2000): Radiocracy rulz! *International Journal of Cultural Studies* 3(2), 256–267.
- JASSEM Harvey C. – DESMOND Roger T. – GLASSER Theodore L. (1982): Pluralistic Programming and Radio Diversity: A Review and a Proposal. *Policy Sciences*, 14 (4), 347–364.
- KAOS (2013): <http://kaos.evergreen.edu/programs/policy.html>. (Letöltés dátuma: 2013. 08. 15.)
- LENCSES Károly (2012): A kárt kötelesek megtéríteni? Van-e lehetőség annak kikényszerítésére, hogy a Méditanács végrehajtsa a bíróság jogerős ítéletét? *Népszabadság*, 2012. december 19.

- NESS, Susan (1996): Meeting the Challenge of Change. Speech given to the NAB Policymakers Breakfast. 11 Oct, 1996. <http://www.fcc.gov/Speeches/Ness/spsn617.html> (Letöltés dátuma: 2013. 08. 15.)
- NEVRADAKIS, Michael (2012): Government-Sanctioned Anarchy: Greece's Chaotic Airwaves. In: HENDRICKS, J. A. (eds.): *The Palgarve Handbook of Global Radio*. Palgarve–Macmillan 131–161.
- Notes on Class D Noncommercial Educational Stations (n.d.). FCC. <http://www.fcc.gov/mmb/asd/bickel/d-aside.html> (Letöltés dátuma: 2013. 08. 15.)
- RAMONET, Ignacio (2007): Set the media free. *Le Monde Diplomatique*, 2003. október. <http://mondediplo.com/2003/10/01media> (Letöltés dátuma: 2013. 08. 15.)
- RUGGIERO, Greg. (1998): Microradio Broadcasting: Aguascalientes of the Airwaves. *Z magazine*, December 1998.
- SAKOLSKY Ron (1998): Frequencies of Resistance: The Rise of the Free Radio Movement. In: SAKOLSKI R. – DUNIFER S. (eds.): *Seizing The Airwaves*. A Free Radio Handbook. AK Press.
- SCOLA, Nancy (2007): *Community Radio Heads Up to the Hill, But Needs a Push*. <http://www.prometheusradio.org/node/586> (Letöltés dátuma: 2013. 08. 15.)
- STIEGLER, Zachary Joseph (2009): *The policy and practice of community radio: localism versus nationalism in U.S. broadcasting*. Doktori értekezés, University of Iowa. <http://ir.uiowa.edu/etd/1086/> (Letöltés dátuma: 2013. 08. 15.)
- Stockholm narradio (2013): <http://www.narradio.se>. Letöltés dátuma: 2013. 08. 18.
- STREETER, Thomas (1996): *Selling the Air: A Critique of the Policy of Commercial Broadcasting in the United States*. University of Chicago Press.
- SZENTGYÖRGYI Rudolf (2012): A palóc nyelvjárás. *Első Pesti Egyetemi Rádió* <http://eper.elte.hu/eper.phtml?cim=dialektologia.html> (Letöltés dátuma: 2013. 08. 15.)
- TILOS RÁDIÓ (2013): XXX. <http://tilos.hu/show/xxx>. *Tilos Rádió*. (Letöltés dátuma: 2013. 08. 20.)
- VAILLANT, Derek W. (2002): Sounds of Whiteness: Local Radio, Racial Formation, and Public CULTURE IN CHICAGO, 1921–1935. *American Quarterly*, 54 (1), 25–66.
- WALDMAN, Steven (2011): *Information Needs of Communities: The Changing Media Landscape in a Broadband Age*. DIANE Publishing.